

Philippe Sands

*Szlak szczurów. Historia ucieczki
nazistowskiego oprawcy*

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2022

[tłum. A. Czwojdrak]

Rozliczenie zbrodni popełnionych przez III Rzeszę podczas II wojny światowej to obszar badań przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych – historyków, politologów i prawników. Samo ustalanie prawdy bywa dla historyka zadaniem niezwykle trudnym, co wynika m.in. ze stanu zachowania źródeł wytworzonych przez aparat niemieckiej dyktatury. Wiele z tych źródeł nie przetrwało wskutek działań wojennych, wiele zostało celowo zniszczonych, aby zatrzeć ślady dokonanej zbrodni, np. dokumentacja obozowa. Dzięki zeznaniom naocznych świadków, którzy przeżyli okupację niemiecką, wrócili z więzień, obozów pracy i koncentracyjnych, badacz może w znacznym stopniu zrekonstruować zbrodnie popełnione podczas II wojny światowej, lecz ich rozliczenie przez wymiar sprawiedliwości jest już znacznie bardziej skomplikowane.

Opór różnych zachodniemieckich środowisk wobec postawienia sprawców przed sądem, zimnowojenny podział świata – wszystko to wpływało na działania prokuratury i sądów w Niemczech. Obecnie dochodzi do tego czas, który upłynął od tego tragicznego konfliktu światowego – wielu nieukaranych sprawców zbrodni wojennych i ludobójstwa nie żyje, a to zamyka problem pociągania do karnej odpowiedzialności. Jednak kwestia rozliczeń ma jeszcze inny aspekt, wymiar psychologiczny, uwzględniający spojrzenie rodzin sprawców na zbrodnie z czasów II wojny światowej. I tego dotyczy w pewnej mierze książka traktująca o niemieckim zbrodniarzu Ottonie Wächterze. Ta ciekawa pozycja, która trafiła do czytelnika w 2022 roku, nosi podtytuł *Historia ucieczki nazistowskiego oprawcy*. Trzeba jednak już na wstępie powiedzieć, że nie jest to publikacja, która skupia się na historii ucieczki Wächtera. Zawiera ona bardzo wiele wątków, które dotyczą najbliższej rodziny zbrodniarza, tj. jego żony i dzieci. Po lekturze można odczytać ją jako próbę odpowiedzi na pytanie, jak z życiorysem zbrodniarza męża i ojca zmagala się rodzina i czy była w stanie krytycznie osądzić jego przeszłość.

Książka składa się z czterech części, które dzielą się na rozdziały. Są one poprzedzone wstępem zatytułowanym „Prolog: Rzym, 13 lipca 1949 roku”. Całość zamyka „Epilog: Rzym, 13 lipca 2019 roku”. Monografia Philippe’a Sandsa jest wielowątkową rekonstrukcją życia niemieckiego zbrodniarza Ottona Wächtera. Rekonstrukcja ta jest o tyle szczegółna, że powstała na podstawie nie tylko źródeł z archiwów publicznych, lecz także kolekcji i dokumentów rodzinnych, ponieważ Sands osobiście dotarł do krewnych bohatera swojej publikacji. To wszystko złożyło się na powstanie rozprawy, która w mniejszym stopniu ukazuje zbrodniczą wojenną działalność Wächtera, a w większym koncentruje się na jego powojennych losach, zwłaszcza na próbie wtopienia się w rzeczywistość nowego dwubiegunowego świata i ucieczce przed odpowiedzialnością.

Otto Gustav Wächter urodził się 8 lipca 1901 roku w Wiedniu. Jego ojciec służył jako oficer w wojsku c.k. monarchii. Z przekonania był antysemitą i nacjonalistą. Matka wywodziła się z zamożnej wiedeńskiej rodziny. Dzieciństwo (do siódmego roku życia) Otto wraz z rodziną spędził w austriackiej stolicy Habsburgów. Rozpoczął tam naukę w szkole podstawowej (*Volksschule*), a później kontynuował ją w Trieście nad Adriatykiem, gdzie przeprowadzili się Wächterowie. Z początkiem I wojny światowej, w związku ze służbą ojca, nowym miejscem zamieszkania stał się Budweis (Czeskie Budziejowice). Po ukończonym liceum Otto rozpoczął na Uniwersytecie Wiedeńskim studia prawnicze, które trwały do 1924 roku.

Był to czas, gdy dojrzewał jako antymarksista i antysemita. Już w trakcie studiów w wieku 22 lat został członkiem Niemieckiej Narodowo-socjalistycznej Partii Robotniczej Austrii (*Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei (Österreich)*, *DNAP*) i wiedeńskich *SA*. W 1930 roku wstąpił do *NSDAP* i otrzymał numer członkowski 301 093, a od 1932 roku był w szeregach *SS*. W momencie przejęcia władzy przez narodowych socjalistów w Niemczech w 1933 roku zaczął się wspinać po kolejnych szczeblach kariery, nie tyle zawodowej, ile politycznej. Niewątpliwie pomagała mu w tym żona Charlotta, która sama miała kontakty w różnych środowiskach powiązanych z *NSDAP* i także była członkiem tej partii. Wstąpiła do niej 28 maja 1931 roku i miała numer członkowski 510 379. Otto Wächter zaczął pracować w Głównym Urzędzie Służby Bezpieczeństwa (*Hauptamt Sicherheitsdienst des Reichsführers SS*). W *SS* awansował do stopnia *Obersturmbahnführera*. O tym okresie – dzieciństwa, młodości, studiów, zafascynowania narodowym socjalizmem, dorosłego życia we dwoje – dowiadujemy się z pierwszej części pod tytułem *Miłość*.

W drugiej części publikacji, zatytułowanej *Władza*, znajdujemy opis dalszych losów Wächtera, który w październiku 1939 roku został gubernatorem dystryktu krakowskiego (Mączyński, 2012, s. 170). Był zaufanym człowiekiem generalnego gubernatora Hansa Franka. Jest autorem pomysłu zatrzymania 120 profesorów, doktorów i wykładowców jako zakładników, którzy zostali aresztowani w ramach brutalnej akcji przeciwko polskiej inteligencji *Sonderaktion Krakau* 6 listopada 1939 roku.

Ponadto na początku swojego urzędowania jako gubernator dystryktu krakowskiego Wächter wprowadził zarządzenie o oznakowaniu Żydów. Uczestniczył w egzekucjach publicznych, których dokonano w Krakowie i w podkrakowskich miejscowościach, m.in. w Bochni. Razem z Frankiem należy do grona osób, które w grodzie nad Wisłą – Krakowie – realizowały zbrodniczą politykę ludnościową i narodowościową III Rzeszy wobec narodu polskiego. Na terytorium Generalnego Gubernatorstwa Wächter wprowadzał w życie plan prześladowań i eksterminacji Żydów oraz Polaków. Założył w Krakowie getto, w którym zamknięto tysiące tamtejszych Żydów, a następnie ich wymordowano; osobiście zresztą brał udział w przeprowadzanych tam egzekucjach.

Otto Wächter i Hans Frank byli nie tylko bliskimi współpracownikami, lecz także przyjaciółmi. Razem chętnie wykorzystywali swoje przywileje wysokich urzędników okupacyjnych: dopuszczali się grabieży wyposażenia mieszkań, drogocennych rzeczy, w tym dzieł sztuki, ponieważ lubili żyć w przepychu. We wspomnieniach Edwarda Kubalskiego z okresu okupacji niemieckiej w Krakowie pojawia się nazwisko Wächtera, a przy nim informacja, że w dawnej stolicy Polski wprowadzał porządki na wzór państwa narodowosocjalistycznego, a jednocześnie, wraz z żoną dbając o swój codzienny komfort, zagarniał polskie mienie. Tak Kubalski zanotował w dzienniku pod datą 22 grudnia 1939 roku:

Dygnitarze niemieccy porozjeżdżali się na święta do swego Vaterlandu. Na Rynku masę drzewek i ruch ludzi – ale brakuje radości, no i „kupidła”. W wielu domach zabraknie tradycyjnej wili. Onegdaj zaaresztowano prof. Szyszkę-Bohusza, Gepperta i resztę członków Wydziału Plastyków na Łobzowskiej, ponieważ odbywali posiedzenia bez zezwolenia. Oczywiście pretekst. P[an Kajetan] Mühlmann, szef oddziału sztuki przy Gub[ernatorze], działa niezmordowanie. Galerię Czartoryskich – choć to nie jest własność państwowa, lecz fundacji – wywieziono częściowo. Tak samo zabrano z Muzeum Narodowego rzeźby i obrazy tzw. cechowego malarstwa i średniowieczne oraz najcenniejsze obrazy. ([Gieryski], Matejko) dla ozdobienia komnat P[ana] Wächtera pod Baranami. P[ani] Wächterowa sama oglądała i wybierała meble i szafy gdańskie [podkreśl. aut.] (Kubalski, 2010, s. 44).

Z początkiem 1942 roku Ottonowi Wächterowi przydzielono nowe zadanie¹. W styczniu trafił na miejsce gubernatora dystryktu Galicja we

¹ Kolejnymi gubernatorami dystryktu krakowskiego byli: dr Ferdinand Wolsegger (do 31 stycznia 1942 roku), ss-Brigadeführer dr Richard Wendler (do 25 maja

Lwowie dr. Karla Lascha (Kubalski, 2010, s. 193)². Jak wynika ze wspomnień jego żony Charlotty, został na to stanowisko wybrany osobiście przez wodza III Rzeszy Adolfa Hitlera, gdyż – można powiedzieć – nadał się do wdrażania ludobójczych postanowień konferencji w Wannsee. Philippe Sands w zbiorach Szymona Wiesenthala natrafił na pewien maszynopis złożony przez Rose Stephenson, która była sekretarką Wächtera jeszcze w Krakowie. Gdy pojechała z nim do Lwowa, opisała miasto, w którym panował bałagan, brakowało porządku, higieny. Obwiniła za to poprzednika Wächtera, dr. Lascha, który pomimo nakazu nie utworzył w mieście żydowskiego getta. W momencie gdy we Lwowie zjawił się Wächter, „zbudowano getto, rozpoczęły się prześladowania, zaczęły obowiązywać surowsze nakazy” (s. 356). Sekretarka widziała na własne oczy zbrodnie dokonywane we Lwowie³. Zagłada lwowskich Żydów wpisuje się na listę „osiągnięć” Ottona Wächtera (Honigsman, 2007).

Philippe Sands szczegółowo przeanalizował też powojenne losy Ottona Wächtera, czemu poświęcił trzecią część książki. Było to możliwe dzięki imponującemu archiwum rodziny Wächterów, które zostało udostępnione autorowi. Wächter po zakończeniu wojny znalazł się w Rzymie, a wcześniej przez pewien czas przebywał w Austrii. We Włoszech podjął starania, aby przedostać się dalej, do Ameryki Południowej, podobnie jak wielu innych niemieckich zbrodniarzy. Zanim jednak udało mu się wy dostać z kraju, zachorował i zmarł.

Otto Wächter miał kilka pogrzebów. Od rozdziału zatytułowanego *Pięć pogrzebów O.W.* zaczyna się czwarta część książki. Pierwszy odbył się 16 lipca 1949 roku. Po nabożeństwie odprawionym przez bp. Aloisa Hudala Wächtera pochowano na rzymskim cmentarzu Campo Verano. Na prośbę małżonki miał zostać jednak stamtąd przeniesiony do mauzoleum w Palermo na Sycylii. Władze włoskie wyraziły na to zgodę, lecz zwłoki zbrodniarza ostatecznie tam nie trafiły. Charlotta potajemnie, z pogwałceniem prawa, wywiozła szczątki do Austrii, aby wypełnić w ten sposób wolę męża, który chciał spocząć w austriackiej ziemi. Drugi raz Wächter został więc pochowany na działce przy domu Haus Wartenberg w Salzburgu. Było to około 1960 roku. Po kilku latach ponownie przeniesiono go, tym razem do ogrodu przy innej nieruchomości, zakupionej przez żonę pod miasteczkiem Fieberbrunn, 70 km od Salzburga. Czwarty pogrzeb,

---

1943 roku), dr Ludwig Losacker (do 10 października 1943 roku), dr Kurt Ludwig Ehrenreich von Burgsdorff (do końca okupacji niemieckiej) (Mączyński, 2012, s. 170).

² Dr Karl Lasch był szwagrem generalnego gubernatora Hansa Franka. Wcześniej piastował stanowisko gubernatora dystryktu radomskiego. Za handel dywanami i obrazami został skazany na karę śmierci (Mączyński, 2012, s. 187).

³ We Lwowie urządzono dla Żydów obozy, jeden z nich znajdował się przy ul. Janowskiej. Obóz janowski to ważne miejsce kaźni lwowskich Żydów. Ci, którzy przeżyli, opisywali go jako miejsce tortur i rozstrzeliwania więźniów. Osoby pracujące poza obozem były w lepszej sytuacji, jak Szymon Wiesenthal, który wykonywał prace w Zakładach Naprawczych Kolei Wschodniej (Stankowski, 2009, s. 44).

z udziałem dzieci, reszty rodziny i księdza, odbył się w 1974 roku. Ostatni raz uroczystości pogrzebowe Wächtera odprawiono w 1985 roku, został on wtedy ekshumowany, a jego szczątki umieszczono na wieku trumny żony (s. 239).

Historia pobytu Ottona Wächtera w Rzymie ma w sobie wiele niejasności. Philippe Sands stawia przede wszystkim pytanie, dlaczego poszukiwany zbrodniarz niemiecki nie został aresztowany. Może pewną odpowiedź daje nam korespondencja między Ottonem a Charlottą, z której wynika, że przetrwanie w stolicy Włoch ułatwiało mu wielu znajomych, którzy pochodzili nie tylko z Włoch, lecz także z Austrii i Ukrainy. Wśród nich byli m.in. Puccio Pucci, prawnik, sportowiec, faszysta i bliski współpracownik Alessandra Pavoliniego, sekretarza Partito Fascista Repubblicano zastrzelonego razem z Benitem Mussolinim 28 kwietnia 1945 roku, a także bp Jan (Iwan) Buczko (Bucko), ukraiński nacjonalista, który podczas wojny, gdy Wächter był gubernatorem dystryktu Galicja, pełnił funkcję biskupa pomocniczego w ukraińskim Kościele greckokatolickim. Do tego grona należał też Albert Schnez, pułkownik Wehrmachtu, który w 1949 roku chciał utworzyć tajną armię złożoną z byłych żołnierzy, oficerów III Rzeszy. Mieli oni bronić zachodnich Niemiec przed komunizmem. Schnez był następnie oficerem Bundeswehry.

Istotną rolę w życiu Wächtera odegrał katolicki duchowny, wspomniany już bp Alois Hudal z otoczenia Watykanu. Hudal opiekował się ciężko chorym Ottonem, był przy jego śmierci i – jak sam zanotował pod datą 1949 roku – poświadczył ją swoim podpisem: „Potwierdzam, że dr Otto Gustav, Freiherr von Wächter, dnia 13 lipca o godzinie dwudziestej trzeciej w Szpitalu Duchy Świętego rozstał się z tym życiem w moich ramionach i w pokoju z Panem” (s. 235). Na swoim niechlubnym koncie bp Hudal ma także pomoc udzieloną Franzowi Stanglowi, który na światowej liście zbrodniarzy z czasów II wojny światowej zajmował pozycję numer trzy. Ten komendant obozów w Sobiborze i Treblince zamiast odpowiedzieć przed sądem za swoje czyny, schronił się we Włoszech. Uzyskał paszport Niemieckiego Czerwonego Krzyża i zamieszkał w seminarium duchownym. Stamtąd przedostał się do Syrii, następnie do Damaszku i dalej do Brazylii (Stankowski, 2009, s. 114-115).

Książka Philippe'a Sandsa w jakiejś mierze nawiązuje do publikacji Niklasa Franka, będącej rozliczeniem z jego ojcem, Hansem Frankiem. Niklas publicznie – w wypowiedziach prasowych, telewizyjnych oraz w książce – przyznał, że jest synem zbrodniarza (Frank, 1991)⁴. Dokonał pewnej analizy swojego życia: wspominając okres dzieciństwa, kiedy jego ojciec był generalnym gubernatorem w Krakowie, ocenił, jakim

4 Jest to polskie tłumaczenie publikacji, która ukazała się w oryginale po niemiecku (Frank, 1987). Została także wydana książka Niklasa Franka o jego matce (Frank, 1995; 2005).

kosztem to się odbyło. Przedstawił wydarzenia z życia ojca, a także jego działalność, która podczas wojny doprowadziła do prześladowań i śmierci wielu istnień ludzkich. Nie było to dla niego łatwe, zwłaszcza że najbliższa rodzina nie podzielała jego krytycznej opinii o ojcu. Wydawać się może, że książka Sandsa o Wächterze w swojej końcowej wymowie będzie prowadziła do podobnej konkluzji syna zbrodniarza. Lecz Horst Wächter, jedno z sześciorga dzieci Ottona (pozostałe to Sieglinde, Heidegund, Waltraut, Lieselotte i Otto Richard), będący głównym interlokutorem Sandsa, nie zdobył się na taką ocenę swojego ojca jak Niklas Frank. Tylko jedna z wnucząt zbrodniarza, córka Horsta, odważyła się stwierdzić: „mój dziadek był masowym mordercą”, i to właśnie te wymowne słowa zamykają recenzowaną książkę⁵. Sands przeprowadził wiele rozmów z synem Ottona. Postawa Horsta i jego matki Charlotte wobec prezentowanych dowodów zbrodni ich ojca i męża daje czytelnikowi do myślenia.

Na koniec warto napisać kilka słów o samym autorze książki. Philippe Sands jest profesorem prawa na University College w Londynie, jest także czynnym adwokatem w zespole izb adwokackich 11 King’s Bench Walk. Jako prawnik występuje przed trybunałami międzynarodowymi. Brał udział w wielu sprawach, które były pokłosiem wydarzeń m.in. w Chile (spuścizna Augusto Pinocheta), Jugosławii i Rwandzie. Recenzowana książka o Ottonie Wächterze nie jest jedyną w jego dorobku. Autor ten ma na swoim koncie m.in. pracę *Powrót do Lwowa. O genezie „ludobójstwa” i „zbrodni przeciwko ludzkości”* (Warszawa 2018), za którą otrzymał Baillie Gifford Prize i British Book Awards w kategorii literatura faktu.

Witold Stankowski

Numer ORCID: 0000-0001-9242-5644

Bibliografia

- Frank, N. (1987). *Der Vater. Eine Abrechnung*. München: C. Bertelsmann.
- Frank, N. (1991). *Mój ojciec Hans Frank* (tłum. E. Kacprzycka, J. Kwiatkowski). Warszawa: Wydawnictwo „Rok” 1991.
- Frank, N. (1995). *Moja niemiecka matka* (tłum. J. Wolska-Stefanowicz). Warszawa: Wydawnictwo „Bellona”.
- Frank, N. (2005). *Meine deutsche Mutter*. München: C. Bertelsmann.
- Honigsman, J. (2007). *Zagłada Żydów lwowskich (1941-1944)* (tłum. i oprac. A. Redzik). Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny.
- Kubalski, E. (2010). *Niemcy w Krakowie. Dziennik 1 IX 1939-18 I 1945* (oprac. J. Grochalski, Z.R. Grabowski). Kraków-Budapeszt: Wydawnictwo Austeria.

5 Warto w tym miejscu zwrócić uwagę także na książkę Jennifer Teege, wnuczki Amona Götha, niemieckiego zbrodniarza, komendanta obozu koncentracyjnego w Krakowie-Płaszowie (Teege, Sellmair, 2013).

- Mączyński, M. (2012). *Organizacyjno-prawne aspekty funkcjonowania administracji bezpieczeństwa i porządku publicznego dla zajętych obszarów polskich w latach 1939–1945. Ze szczególnym uwzględnieniem Krakowa jako stolicy Generalnego Gubernatorstwa*. Kraków: Wydawnictwo PROMO.
- Stankowski, W. (2009). *Szymon Wiesenthal. Biografia*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Teege, J., Sellmair, N. (2014). *Amon. Mój dziadek by mnie zastrzelił* (tłum. E. Twardoch). Warszawa: Prószyński i S-ka.